

წინელი ჰობონელიძე

ზოგი ძველი ნასესხები სამედიცინო ტერმინის ისტორიისათვის

სამედიცინო წერილობითი ძეგლების მიხედვით ლ. კოტეტიშვილი მედიცინის ისტორიას ძირითადად სამ პერიოდად ყოფს. ესაა: I პერიოდი, საბერძნეთის, IX–XII საუკუნეები; II პერიოდი, არაბულ-ირანული, XII–XV საუკუნეები, ამ პერიოდის ქართული მედიცინა ეყრდნობა არაბულ-ირანულ სამედიცინო მიღწევებს; III პერიოდი იწყება XVI საუკუნიდან და გრძელდება XIX საუკუნის დასაწყისამდე. ამ პერიოდიდან ქართული სამედიცინო აზროვნება უკვე ევროპულს ეყრდნობა. XIX საუკუნე ამ თვალსაზრისით უკვე მკვდარია (ამ პერიოდში შესამჩნევი საექიმო ნაშრომი არ მოგვეპოვება. როგორც შენიშნულია, ქართული მედიცინის აღმავლობა XX საუკუნის დასაწყისიდან იწყება (კოტეტიშვილი, 1937: XIX). ძველ ქართულ სამედიცინო ძეგლებს შორის ორი ძირითადი სახე შეიმჩნევა: 1. „სამკურნალო წიგნი“ – კარაბადინები, რომლებიც ექიმთა და მომხმარებელთათვის (მკითხველთათვის პრაქტიკული გამოყენების საგანს წარმოადგენდა) დღევანდელი „თერაპიული ცნობარების“ მსგავსად;... 2. „საექიმო წიგნები“, რომლებიც, როგორც ირკვევა, სამედიცინო მეცნიერების შემსწავლელთა სახელმძღვანელო იყო. ასეთი სახის წიგნია: XII–XIII ს. ს. ხოჯაყოფილის კლასიკური სამედიცინო ძეგლი „წიგნი სააქიმოდ“ (შენგელია, 1981: 227).

სტატიაში განვიხილავთ მეორე პერიოდისათვის დამახასიათებელ ზოგი არაბულ-ირანული ტერმინის ისტორიას ისტორიული ლექსიკოგრაფიის თვალსაზრისით, ე. ი. როგორ შემოინახა თანამედროვე სალიტერატურო ენასა და მის დიალექტებში ძველ სამედიცინო ძეგლებში დადასტურებული უცხო წარმომავლობის (ამ შემთხვევაში არაბულ-ირანული) სიტყვები:

დამალი:

დამალი (არ.-თურქ. დამალ) „იადიგარ დაუდში“ დასტურდება როგორც ანატომიური ტერმინი - სასა პირის ღრუს უკანა კედელი. მაგრამ თუ კაცი ბევრსა დაიძინებს, **დამალსა** და ტანს დაუმძიმებს (იადიგ. 112, 15).

ქველში ეს სიტყვა განმარტებულია შემდეგნაირად: **დამალი**

(ცხენის) დასივებული მაგარი სასა (დამალი ემართება ქერის ჭამას და-ჩვეულ ცხენს, როცა ის ქერის მოლოდინშია). **დამალი ჩამოუვა** საუბ. გადატ. რაიმე კარგის (საჭმლის და მისთ.) დიდი ნდომისაგან საღერ-ღელი აეშლება. ქურდბაცაცას... ჩიჩიის (= ხორცის) ნდომით ლამის დამალი ჩამოუვიდესო! (თ. რაზიკ.). || რამე სასურველის მოპოვების დიდი ხნის ლოდინისაგან გაბეზრდება, გული გადაელევა, მოთმინე-ბას დაკარგავს. „როდისღა, ბატონო! ჩვენ კი **დამალი ჩამოგვივიდა** და!“ (ილია).

ი. გრიშაშვილი **დამალ** სიტყვის შესახებ აღნიშნავს: ქერ-ნაჩვევ ცხენს თუ დროზე არ მიუტანეს ქერი, **დამალა** ჩამოუვა, ე. ი. ქვემო ტუჩზე შიგნით ძიძიბო ამოუვა, რომელსაც შემდეგ მოსჭრიან ხოლმე, თუ კაცს ბევრს ალოდინებენ, დანიშნულ დროს არ გამოჩნდება, ეტყვიან: სადა ხარ კაცო, ამდენი ხანი, შენს ლოდინში **დამალი ჩამომი-ვიდაო**. „ჩვენ კი **დამალი ჩამოგვივიდა** მაგდენ ლაპარაკში („ბნელო“, 1891წ.) „მომაწოდე ეგ ღვინო, ნდომისაგან ლამის **დამალი ჩამომივი-დეს**“ („ივ.“ 1894 წ.) – (ქალაქ. გრიშ.). ცხენის ავადმყოფობის აღმნიშ-ვნელი სიტყვა **დამალი** გვხვდება ფშაურშიც (ფშ. ხორნ.).

დამალ- სიტყვის მცირეოდენი ფონეტიკური და სემანტიკური ცვლილებით დიალექტებში უნდა მიგველო შემდეგი ლექსიკური ერ-თეულებიც: **ტაბალი**: „საქონელს ემართება **ტაბალი**“ (ჩვენ. ფუტკ., ჯა-ვახ. ბერ.). **ტაბახი**: (აჭ. ნიჟ., გურ. შარაშ., ზ.-იმერ. ძოწ., იმერ. გაჩეჩ., ჯავახ. ბერ.). ვფიქრობთ საბასთან დადასტურებული **ტაბახტა** „ცხენის სასის ჩამოსღვა“ ასევე დიალექტიზმს უნდა წარმოადგენდეს (საბა, IV₂). გვხვდება **ტაბახ-** ფუძიანი ზმნური ფორმაც: **დატაბახება** ტაბახის ამოწვა (იმერ. გაჩეჩ.). მეგრულში **დამალი > ტამალის** სახითაა წარმო-დგენილი: **ტამალი** ტაბასტა სასის ჩამოსიება, რაც პირუტყვს ხელს უშ-ლის ღეჭვაში, კურნავენ გასერვით, სისხლის გამოშვებით (მეგრ. ქობ.). **ტამალი** იდიომის შემადგენილ ნაწილადაც გვევლინება. **ტამალი** საქო-ნელს ჩამოსდის თურმე მაშინ, როცა საჭმელი ახლოს უყრი და ვერა სწვდება. აქედან **ტამალი ჩამოუვიდაო** – იტყვიან ლოდინის შემთხვე-ვაში. „რალა მალოდინებთ, **ტამალი ჩამომივიდა**“ (ქიზ. მენტ.).

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული, **დამალი** < **damak** საერთოდ სასას ნიშნავს, მაგრამ სალიტერატურო ქართულში მითითებულია როგორც სნეულების აღმნიშვნელი სიტყვა, ამასთან მისი მნიშვნელობა დავიწროებულია (რუხაძე, 1973: 223).

დუბელი:

დუბელი ლექსიკოგრაფების მიერ სხვადასხვაგვარადაა განმარ-

ტებული. **დუბელი** „ციებ-ცხელება“. შთავარდა იგი სენსა დუბელისა-სა (A = 1103 169r, 30 – 31b) - სარჯვ. აღნიშნული სიტყვა ზაზა ფანას-კერტელის სამკურნალო წიგნში, „კარაბადინი“ დასტურდება **დუბელას** სახით და განმარტებულია როგორც „დაჩირქებული სიმსივნე“. და წაეკიდების კულა თირკმელთა **დუბელა**, და ჰქუიან სნება ჭურ-ჭლისა (სამკურნ. 290, 31). **დუბელ**-ფუძე ფონეტიკური ცვლილებით შემონახული უნდა იყოს იმერულ დიალექტში დადასტურებულ სიტყვაში **დურბელი**. **დურბელი** ავადმყოფობა (იმერ. უკლება). **დურბელი**, **დურბლის ქარი**, კისრის ავადმყოფობა, ძნელი მოსარჩენი (იმერ. ბერ.). ავადმყოფობა (სიმსივნე) ყელ-ყბის ჯირკვლებისა; შთამომავლობაზე გადადის. **დურბელმა** კისრის (= ყელის) გამოჭრა იცის (იმერ. გაჩეჩ.).

ქეგლში **დურბელი** მიჩნეულია კუთხურად (იმერული, რაჭული) და განმარტებულია როგორც (კისრის) ჯირკვლების ჭლეტი.

ამავე წარმომავლობისა ჩანს სვან. **დურბელი** კანის კიბო, მჭამელი, ცუდი ნაფურთხი. „დურბედი“ ავადმყოფობა (სვან. ლიპარტ.) და მეგრ. **დურბელა//დრუბელა**, ასევე სინტაგმა **დურბელაჲ ქარი** დაავადებაა ერთგვარი (მეგრ. ქობ.).

ვფიქრობთ, რომ **დუბელი** წარმომავლობით ძირმაგარას, ანთების, აბცესის აღმნიშვნელ სპარსულ **დომ(მ)ალ** სიტყვას უკავშირდება. წყვილბაგისმიერთა მონაცვლეობა **მ > ბ** დამახასიათებელია როგორც საკუთრივ ქართული, ისე აღმოსავლური ენებიდან შემოსული ნასესხები ლექსიკისათვის. მაგ. კამათელი || კაბათენი, მელოტი || ბელოტი; არც **ო** და **უ**-ს მონაცვლეობაა უცხო ქართულში (მაგ. ჰონე || ჰუნე ორდუ || ურდო და სხვ. (ქავთარაძე, 1964: 221, 225).

ვასვასა:

ქეგლში მითითებულია: **ვასვასა** ძვ. „მძიმე ფიქრებით შეპყრობილის მდგომარეობა, უძილობა (სენი)“ («წიგნი სააქიმოჲ»). ამ მნიშვნელობის **ვასვასა** იგივე უნდა იყოს რაც არაბ. **ვასვასა** „ცთუნება“.

ვასვასა რომელ არს სიცოფე და სხვანიცა რამე უცხონი და საკურველნი საღმობანი (უსწ. კარაბ. 8, 33). ვის საურავი და შეჭირვება შეექნას, შიში ეშმაკის მაგიერი, და ან ცნობის წასულა და ან **ვასვასა მარცვალი** ერთი უძრავისა წყლითა შემგბარითა (უსწ. კარაბ. 77, 9). ამავ წარმომავლობისა უნდა იყოს მოხეურში დადასტურებული **ვასვასი** ცახცახი, კანკალი. „ცხორს შიმშილისაგან **ვასვასი** გაჰქონდა“ (მოხ. ქავთ.). სიტყვის სემანტიკურად ცვლილება ნათელია. შემოღობა, სიგიჟე > ცახცახი. სალიტ. **ვასვასა**; დიალ. **ვასვასი**.

ილაო:

ილაო სენი არს უპეს ზეით წელის ნასკულობითა; **ილაო** გამოითარგმანების: ღ~თო შემიწყალე; ზოგნი სახელ-სდებენ მყრალად და ზოგნი ჰას(ა), და იტყვიან სიძნელით ტკივილსა მისსა ნაწლავის გამო-სკვნისათვის. (საბა, I).

ზაზა ფანასკერტელი ზემოაღნიშნულ სიტყვას ხმარობს **ილაუ-სისა** და **ილუზის** ფორმით. **ილაუსი** ერგების მას კაცსა, რომელი ათხევდეს მისა პატრონსა, და სახელ-სდებენ მას **ილაუსი**, და ერგების ყოველსა ტკივილსა გუამისასა. (სამკურნ. 138, 35). ნიშანი კოლინჯისა **ილუზისა**, რომელი წურილთა ნაწლევთა შიგან შეექნების, რომელ არს წურილნი ნაწლევნი უპესა ზემოთ მუცელსა შიგან სტომაქის კერძ (სამკურნ. 277, 13).

ქეგლის მიხედვით: **ილაო** ძვ. ავადმყოფობა – ნაწლავის გადანასკვა (საბა); „მუცლის ტკივილი, გვრემა“ (დ. ჩუბ.). დედამ რა შვას ძე, პირველთა ჭირთ ადარ მოიხსენებსა, მის სიხარულით დაკარგავს **ილაოს** მსგავსთა სენებსა (დ. გურამ.). || ფიგურ. ცრუმან საწუთრომ შემყარა ძნელი **ილაო** ჭირი (დ. გურამ.).

ვფიქრობთ, ამავე სიტყვას უნდა უკავშირდებოდეს ქართულურში დამოწმებული **ილა** „ნაკლი“, „ზადი“. დასანიშნათ რო ავედი, უთხარი, რამე **ილა** თუ აქ თქვენ ქალს, ეხლავე მითხარით-მეთქი (თამ.). ალბათ **ილა** აქ რამე, თორემ რატომ არ წაიყვანა? (ძეგ., აგრეთვე ატ. ქართლ. ლექსიკ.).

მაშასადამე, ძვ. **ილაუსი**, **ილუზი**, ახ. ქართული **ილაო**; დიალ. **ილა**.

იარაყანი:

იარაყანი (არ. ერაყან) ერაყანი, სიყვითლე. ავადმყოფობაა, სიყვითლე. ხაჭო მხურვალსა ცხელებასა, სნეზასა, ხაფაყანსა და იარაყნებსა, და ყოვლისა ფერისა მხურვლის სენისა და ავად ყოფისათვის კარგი არის (იადიგ. 160, 25). ბალღამსა ცოტასა გამოიღებს და **იარაყანსა** უშველის (უსწ. კარაბ. 53, 30).

დიალექტებში კი ეს სიტყვა შემდეგი სახით იხმარება: **ვარაყანი**, **არაყანი** სიყვითლე; სიბრაზისა ან შეკრთომისაგან ფერის შეცვლა. „სახეზე ყვითელმა **ვარაყანმა** გადაჰკრა“ (ქიზ. მენთ.). **ერეყანი** 1. ავადმყოფობა; 2. გაუმადლობა. „რა ერეყანი დაგემართა, ამდენი ხანი იყლაპები და ვერ გაძეხი? (ლექს. ალაფ.).

ვარაყი (ვარაყანი) გადასდის (სახეზე). ყვითელი ფერი გადაჰკრავს (სახეზე), გადაყვითლებულია. ძრიენ რო გადაყვითლებულია

ადამიანი ან ავანტყოფობით, ან გამხდრობითა, ან სხვა რითამე, იტყვიან, სუ **ვარაყი** არ გადაადის სახეზედაო?! (ერთაწმ.). რო გაყვით-
ლდება რამე, ბუნებაცა, თუნდა ადამიანი, **ვარაყანი** გადაზდიოდაო,
ვითყვით (კარალ., აგრეთვე მეჯვრ., ქართლ. ლექს.).

ქეგლის მიხედვით **ვარაყანი** ძვ. სიყვითლე. || სიბრაზისა ან შე-
კროთმისაგან ფერის შეცვლა – ქეგლ.

ე. ი. ძვ. ქართული **იარაყანი**, ახ. ქართული **ვარაყანი**; **ვარაყანის**
პარალელურად დიალექტებში გვხვდება ასევე **არაყანი**, **ერაყანი**, **ვარა-
ყი**.

სილი:

სილი (არ. სილ ჭლექი) „ფილტვისა სიწყლულე“.

სილი ამას ჰქვია რომე, კაცსა ჯუელა დასძულებოდეს და დუჟ-
სა სისხლსა ატანდეს (იადიგ. 160, 33). ნიშანი ჯუელისა და ზიყი ნაფა-
სისა, და ჯმა რომე წაუვიდეს, მისი, და **სილისა** და წყურტისა (სა-
მკურნ. 98, 27).

სილი ამ მნიშვნელობით შემონახულია ნაწარმოებ სიტყვაში **სი-
ლიანი**. **სილიანი** ჭლექიანი. „აი, შე სილიანო“ (სილი ცალკე არ იხმა-
რება) (ქიზ. მენტ.).

ვფიქრობთ, რომ გადატანით ეგევე სიტყვაა **სილი** უბედურება.
სიმიდით ნასუქია [ინდაური] **სილი** და ჭირი არ მამეცეს (იმერ. ქავთ.).
მიგვაჩნია, რომ **სილ**-სიტყვა გამოიყოფა დიალექტებში დადასტურე-
ბული შემდეგ ლექსებშიც: **სილი-სილი** გასახელებლად ეტყვიან ბავ-
შეები ერთიმეორეს, ნიშნს უგებენ და თან საჩვენებელ თითებს უსვა-
მენ ერთმანეთზე. „**სილი, სილი**, ხო ვერ დამეწიე!“. „**სილი-სილი**, ჩომ-
პალო, **სილი-სილი**, ჩომპალო! (იმერ. გაჩეჩ.).

ფილენჯი:

ქეგლის მიხედვით **ფილენჯი** [არაბ. ფალაჯ „დამბლა“] „სენია
დამგრეხელი“ (საბა), – ერთგვარი მკრუნჩხავი ავადმყოფობა. **ფილენ-
ჯით** დამახინჯებული [ჭაბუკი] (ა. ჭუმბ. თარგმ.). ი. გრიშაშვილი კი
ჩვენს მიერ გამოყოფილ სიტყვას განმარტავს, როგორც „ბნედას“. „მაგ
სილამაზის დანახვაზედ გული იხლანკება, როგორც **ფილენჯის**
დროს“ (ალ. წინამძღვ.) – (ქალაქ. გრიშ.).

ძველ სამედიცინო წიგნებში „დამბლის“ შინაარსით გვხვდება
ფელენჯი || **ფელინჯი** || **ფილენჯი**. **ფელენჯი** წამალი რომელი ერგე-
ბის **ფელენჯსა** (სამკურნ. 57, 3). და რაცა **ფელინჯსა** და ლაყუასა წამა-
ლი ერგების, ამასცა ერგების (სამკურნ. 58, 38). უშუელის შაკიკსა, რო-
მე ნახევარ-თავი სტკიოდეს, **ფილენჯსა** (სამკურნ. 30, 7). და **ფილენჯს**

შიაქს, ხელფებისა და თავის თრთოლას მოგურის (იადიგ. 134, 33).

ფილენჯი ქართულში სხვადასხვა იდიომის შემადგენელ ნაწილად დასტურდება:

ფილენჯის ქარი ორგანიზმის ერთი რომელიმე ადგილის დამბლა. მაჰაბაზმა რომ [ლალატის] ამბავი გაიგო, **ფილენჯის ქარმა** მოუარა (აკაკი) - ქეგლ. **ფილენჯი ქარი** ერთგვარი სენია. ადამიანს გული წაუვსა, წაიქცევა და მოაბრუნებენ; გაივლის რამდენიმე ხანი და ისევ მოუვლისო (ქიზ. მენთ.).

ფილენჯები მოუვლის გაავდება, გააანჩხლდება, განერვიულდება. ეხლა მოუვლივ თავი ფილენჯები და ვაი იმისი ბრალი, ვისაღ დეტაკება (წილკ.). **რა ფილენჯებმა მოგიარეს!** (მეგ.). **ფილენჯები აქვს** გიჟია, გადარეულია. **ფილენჯები აქ**, თუ მოიგდო ვინმე ხელში, ვაი იმის დედასა (ზ. ხანდ., ქართლ. ლექსიკ.).

გვხვდება **ფილენჯ**-ფუძიანი ნაწარმოები სიტყვაც **ფილენჯიანი** ფილენჯით (ფილენჯის ქარებით) დაავადებული. შეპყრობილი. ღიმილის მაგივრად **ფილენჯიანივით** იღრიჭებოდა [თევდორა] (ვ. ბარნ.) - ქეგლ. **ფილენჯიანი** ავი, ანჩხლი, მაჩხუბარი. ცეტი ადამიანი რუ არი, ჩხუბის მოყვარული, ანჩხლი, ამითანა ადამიან **ფილენჯიან** ვეტყვით ჩვენა (წილკ.). თქვე **ფილენჯიანებო**, თქვენა, დიდი ხანია, აღარ გიჩხუბნიათ და ახლა ჩემთან უნდა მაიკლათ გული ჭია!? (წილკ.). აგრეთვე მეგ. **ფილინჯებიანი** გრძნეული, ჯადოსანი. დაავრა ქმარმა ერთი **ფილინჯებიანი** ჯოხი და აქცია ვირათა (მერ.). ერთი ბებერი დედაკაცი ცხოვრობდა ჩვენ ეზოში, თურმე **ფილინჯებიანი** იყო (ქართლ. ლექსიკ.).

„დამბლის“, „კრუნჩხვის“ მნიშვნელობით ზემოდასახელებული სიტყვა დასტურდება როგორც მეგრულში, ისე სვანურში. **ფილენჯი** ფილენჯი (მეგრ. ქობ.). **ფელინჯ** // **ფელენჯ** // **ფილენჯ** 1. კრუნჩხვა; ფილენჯი. ბოშს **ფილენჯად** ოხრინე - ბავშვს კრუნჩხვებმა მოუარა. 2. დამბლა. მიშგუა ამახუს **ფელენჯოჲ** ხაჲხა! - ჩემს მტერს დამბლა დასცემოდეს! (სვან. თოფ., ქალდ.).

კოლინჯი:

ძველ სამედიცინო ძეგლებში კოლიტის მნიშვნელობით დასტურდება როგორც **კოლინჯი**, ისე **ყოლინჯი**.

კოლინჯი: რა კაცსა **კოლინჯი** დაემართების, ნიშანი ესე არის მუცელშიგან შეკრას და წელი ასტკივდეს (უსწ. კარაბ. 329, 25). **კოლინჯი** ფიცხელი, მღიერი და ცხრო დიად ძვალთა შექსოვილი (უსწ. კარაბ. 8, 25). სამ ფერი არის ესე **კოლინჯი**. ერთი ბალდმისაგან და ქარი-

საგან, მეორე ზაფრისაგან, მესამე ილაუზ ჰქვიან, ის მისგან იქნების რომე წელშიგან ანუ საბამი გამოვიდეს, ანუ წურილსა ნაწლევშიგან ჭია დაეჯაროს, ესე ერთობ ავი სენი არის და ძნელი (უსწ. კარაბ. 329, 29).

ყოლინჯი (სპ. ყოლინჯ) თიაქარი ან მჭვალი, კოლიტი. აწე **ყოლინჯი** ისი სენი არის, რომე ქართველნი უჩუხსა და თიაქარსა ვეძახით, რომე კაცსა მეტის მეტად მუცელშიგა შეჰკრავს და წელნი და წელები ასტკივდებიან (იადიგ. 412, 29). რაც წელშიგა ქარია ყუელას გამოსწმენდს და **ყოლინჯსა** უშველის (უსწ. კარაბ. 443, 22).

ქეგლში ორივე ეს სიტყვა სხვადასხვა კვალიფიკაციითა მითითებული: **კოლინჯი** 1. ანატ. მსხვილი ნაწლავის ნაწილი: ბრმა ნაწლავიდან სწორ ნაწლავამდე. 2. ამ ნაწლავის ავადმყოფობა, – კოლიტი. „არაყსა ვსვამთ – წყალნარევს, მუცელში კოლინჯს გვიჩენს“ (ვაჟა). **ყოლინჯი** ძვ. 1. იგივეა, რაც კოლინჯი. ნიშანი **ყოლინჯისა**... არს: მუცელი უყურყურებდეს და მანკი და ტკივილი იარებოდეს («წიგნი სააქიმო»). 2. ჭვალი, ჩხვლეტა.

დიალექტებში კი მხოლოდ **კოლინჯის** გამოყენების შემდეგი შემთხვევები დასტურდება:

კოლინჯი 1. მსხვილი ნაწლავის ნაწილი; 2. ამ ნაწლავის სენი. ქალებს ემართებათ მშობიარობის შემდეგ. ხალხის თქმით, რაღაც ზღარბივით დადის მუცელში და ჩხვლეტს. თითქოს ზოგს უშობია კიდეც და განკურნებულა (ქიზ. მენტ.). **კოლინჯი** საქონლის ავადმყოფობა, – კოლინჯის ტკივილი. **კოლინჯი** საქონლის ავანტყოფობაა, წენს მოწყვიტამს, უკანალს (პერევი, ზ.-იმერ. მოწ.).

საინტერესო სემანტიკური ცვლილებით გვხვდება **კოლინჯ** – ფუძიანი ზმნური ფორმები ქართლურ დიალექტში. **დაკოლინჯდება**: 1. ველარ გაიზრდება, დაიგვალება; დამახინჯდება. რო **დაკოლინჯდება**, ადამიანია თუ სხვა რამა, აღარ იზრდება, პატარაა, მახინჯი, **კოლინჯს** ეძახიან იმასა (ატ.). **დაკოლინჯებული**: ე **დაკოლინჯებული** ლობიუები სად მუაგრუე? (ქვეში). **დაკოლინჯებული** შეშებილია, როგორ უნდა დავჭრა? (ქვეში). 2. დასნეულდება, დაუძლურდება; დაბეჩავდება. მაგალითათ, ქალი დარჩა ისე, არ გათხოვდა, იტყვიან, **დაკოლინჯდაო**, ეგრე დარჩენილი ქალი დაბეჩავებულივით არი ხომე (კავთ.). მანამ შეეძლო მაგის ჯანს, ყველა შჰამდა, ეხლა **დაკოლინჯდა** და აღარავის უნდა (კავთ.). **დაკოლინჯებული**: დაკოლინჯებულ ადამიანს კიდეც ისეთზე იტყვიან, რომელიც ძალაგამოლეულია ან სიბერით, ან ავანტყოფობითა (კავთ.). 3. გამაგრდება, გამკვირვდება (მუწუ-

კი). **დაკოლინჯდაო**, მუწუკი რო გამოუა და აღარ ურჩება, გამაგრებულია, იმაზე იტყვიან (ქართლ. ლექსიკ.). როგორც ვხედავთ სემანტიკური ცვლილებების გამო სიტყვის ამოსავალი მნიშვნელობა უკვე ისტორიულად სხვა ადგილს იჭერს.

შირიმი || შირემი:

ქეგლში **შირიმი** კვალიფიცირებულია როგორც ძველი სიტყვა, საბაზე დაყრდნობითა და დიალექტების მონაცემების მიხედვით ასეა განმარტებული: **შირიმი** 1. ძვ. „ბუშტისა და თირკმლის ქვა“ (საბა). 2. კუთხ. (ქიზ. ფშ.) ცარცისმაგვარი ფაშარი ქვა. ძველ სამედიცინო წიგნებში ამ მნიშვნელობით დასტურდება როგორც **შირიმი**, ისე **შირემი**.

ვისცა თირკუმელი და ბატარა მუცელი სტკიოდეს, **შირიმისა** ნიშანი არის (სამკურნ. 59, 20). და თუ შეასუას სკუნტლი მისი ლობანსა თანა და თაფლისა ღვინოსა, გამოიღოს **შირემი** (სამკურნ. 423, 13).

დიალექტებში კი ეს სიტყვა გამოყენების თვალსაზრისით შემდეგ სურათს აჩვენებს: **შირიმი** იგივეა, რაც ტილაპი, კირქვა (ხევს. ჭინჭ.). **შირიმის ქვა** ერთგვარი ქვაა, რბილი (ფშ. შან.). **შირიმი, შირუმი** კირნარევი ქვა, კირქვა (თუმ. ხუმ.). ამავე სიტყვას უნდა უკაშირდებოდეს მეგრული **შირი** დანაშრევი, ნალექი; შარდის კენჭი; შირიმი; ხაშური (ქვეერისა) (მეგრ. ქობ.). გადატ. მნიშვნელობით კი – **შირიმი** ავადმყოფობა ერთგვარი, შარდის შეუკავებლობა. ბავშვი რო ქვეშ ისველეფს, ქალები იტყვიან ხომე, **შირიმი აქსო** (ტირძ.). რო ისველეფს ბავშვი, იმაზე იტყვიან, **შირიმი სჭირსო** (საღ., აგრეთვე დ. თონ., ქართლ. ლექსიკ.). ი. გრიშაშვილიც მიუთითებს **შირიმი** ავადმყოფობაა, შარდის შეკავება. კაცი თუ ხშირად დადის ფეხისალაგში, ეტყვიან: კაცო, **რა შირიმი შეგიდგაო** (ქალაქ. გრიშ.).

გვხვდება ნაწარმოები სიტყვაც, **შირიმიანი** შარდსადინარ მოშლილი; თირკმლის კენჭის მქონე. მაგასავ, **შირიმიანსავ**, ცოლად წაუოლიაევ?! გადატ. **შირიმ შაგწყდა** დათვერი, შერცხვი (ხევს. ჭინჭ.).

ხუნაგი:

ქეგლის მიხედვით **ხუნაგი** [არაბ. ხუნაკ] იგივეა, რაც დიფთერია (დიფთერიტი). ჯუანი [ებრძვის] **ხუნაგის** შხამსა და სიკვდილის ლანდს (მ. ჯავახ.). მისგან ნაწარმოები სიტყვა **ხუნაგაი** კი განმარტებულია ასე: ვინც ხუნაგით, დიფთერიით არის დაავადებული. „რა ამბავია, კაცო, დღეს მეთექვსმეტე **ხუნაგაი** ავადმყოფი მოგვიყვანეს“ (ა. ხახუტ.).

ნ. ჩუბინაშვილი და დ. ჩუბინაშვილი მიუთითებენ: **ხუნაგი** სასის გასივება.

ძველ სამედიცინო ძეგლებში **ხუნაგთან** ერთად დასტურდება

მისი ფონეტიკური ვარიანტები **ხუნაყი**, **ხენიკი**, **ხუნიკალი**. ისრევე ყელის ტკივილი და **ხუნაყი** არის სიცხისა და სიმზურვალისაგან (იადიგ. 333, 10). თუ ხელისა ანუ ფეხისა თითები გასქდეს იცოდი რომე **ხუნაყისა** ნიშანი არის (უსწ. კარაბ. 29, 1). **ხუნაყი** ხუნაყისა და სასისა წამალი ორისავე ერთი უნდა (უსწ. კარაბ. 94, 4). **ხენიკი** „სალმობა მარჩობელი ყიისა“ ნიშანი ღარღარისა სხუისა, ერგების რომელთა შეედევას **ხენიკი**, რომელ არს სალმობა მარჩობელი ყიისა“ (სამკურნ. 112, 35). ნიშანი ღარღარასა სხუისა, ერგების ტკივილსა ყიისასა, რომელსა ქუიან **ხუნიკალ**, ქალაბია, რომელ არს მარჩობელი და მალე მომკლველი (სამკურნ. 113, 3).

დიალექტებში კი გვხვდება როგორც **ხუნაგი**, ისე მისი ფონეტიკური ვარიანტები **ხუნაკი**, **ხურნაკე**. **ხუნაგი** უფრო ღორს უჩნდება: ყელი უსივდება და ახრჩობს სწრაფად (ქიზ. მენტ.). **ხუნაგი ჩამოუვიდა** ანგინის დროს ადამიანს ყელი რომ ასტკივა და სასა გაუსივდება, იტყვიან: **ხუნაგი ჩამოუვიდაო** (მესხ. ფეიქრ.). **ხუნაკ** ქნა ხუნაგით დაავადება. **ხუნაკ ჰქნუვარ** (ხუნაგი მჭირს), ვერ ვლაპარაკოვ (ინგ. დამბ.).

მეგრულში **ხუნაგი ხურნაკეს** სახითაა წარმოდგენილი. **ხურნაკე** ხუნაგი (იგივეა, რაც კისერე) (მეგრ. ქობ.).

როგორც ვხედავთ, თანამედროვე ქართულსა და მის დიალექტებში სხვადასხვა ფონეტიკური და სემანტიკური ცვლილებებით უხვად დასტურდება ძველი სამედიცინო ტერმინები, რიგ შემთხვევაში კი ისინი ნაწარმოებ ფორმებში, ანდა იდიომის შემადგენელ ნაწილადღა თუ გვევლინება. აღსანიშნავია ისიც რომ ზოგი მათგანი თავს იჩენს ასევე მეგრულსა და სვანურში.

ლიტერატურა

აქარ. ნიჟ. – შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ლექსიკა, ბათუმი, 1971.

გურ. შარაშ. – გ. შარაშიძე, გურული ლექსიკონი, ქართველურ ენათა ლექსიკა, I, პროფ. ვ. ბერიძის რედაქციით, თბილისი 1938.

ზ.-იმერ. მოწ. – ქ. მოწენიძე, ზემოიმერული ლექსიკონი, თბილისი, 1974.

თუმ. ხუბ. – პ. ხუბუტია, თუმური კილო, თბილისი, 1969.

იადიგ. – დ. ბაგრატიონი, იადიგარ დაუდი, გამოსცა ლ. კოტეტიშვილი, თბილისი, 1985.

იმერ. ბერ. – ვ. ბერიძე, სიტყვის-კონა იმერულ და რაჭულ თქმა-თა, თბილისი, 1986.

იმერ. გაჩეჩ. – პ. გაჩეჩილაძე, იმერული დიალექტის სალექსიკონო მასალა, თბილისი, 1976.

იმერ. ქავთ. – ივ. ქავთარაძე, მასალები იმერული ლექსიკონისათვის, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, III, თბილისი, 1963.

იმერ. უკლ. – ლ. უკლება, იმერული დიალექტის სალექსიკონო მასალა, თბილისი, 2010.

ინგ. ღამზ. – რ. ღამზაშვიძე, ქართული ენის ინგილოური კილოს ლექსიკონი, თბილისი, 1988.

კოტეტიშვილი, 1937 – წინასიტყვაობა წიგნისა დავით ბაგრატიონი, იადიგარ დაუდი, გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და კომენტარები დაურთო ლადო კოტეტიშვილმა თბილისი, 1985.

ლექს. ალაფ. – მ. ალაფიძე, ლექსუმური ლექსიკონი, ქართველურ ენათა ლექსიკა, I, პროფ. ვ. ბერიძის რედაქციით, თბილისი, 1938.

მეგრ. ქობ. – ალიო ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, თბილისი, 2010.

მესხ. ფეიქრ. – ჟ. ფეიქრიშვილი, მესხური დიალექტის სალექსიკონო მასალა, ქუთაისი, 1992.

მოხ. ქავთ. – ივ. ქავთარაძე, ქართული ენის მოხეური დიალექტი, თბილისი, 1985.

რუხაძე, 1973 – ლ. რუხაძე, რამდენიმე თურქული წარმომავლობის სიტყვისათვის ქართულში, აღმოსავლური ფილოლოგია, III, თბილისი.

სამკურნ. – ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი, კარაბადინი, რედაქტორი მ. სააკაშვილი, თბილისი, 1950.

საბა, 1966. – ს.- ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, წიგნი I, თბ., 1966; ს.-ს. ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. IV₂, ავტოგრაფიული ნუსხების მიხედვით გამოსაცემად მოამზადა ილია აბულაძემ. თბილისი.

სვან., თოფ . – ვ. თოფურია, მ. ქალდანი, სვანური ლექსიკონი, თბილისი, 2000.

სვან. ლიპარტ. – სვანურ-ქართული ლექსიკონი [ჩოლურული კილო], თბილისი, 1994

ჩვენ. ფუტკ. – შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.

ფშ. ხორნ. – გ. ხორნაული, ფშაური ლექსიკონი, თბილისი, 2000.

ქავთარაძე, 1964 - ივ. ქავთარაძე, ქართული ენის ისტორიისათვის, თბილისი.

ქალაქ. გრიშ. – ი. გრიშაშვილი, ქალაქური ლექსიკონი, თბილისი, 1997.

უსწ. კარაბ. – ქანანელი, უსწორო კარაბადინი, გამოსცა ლ. კოტეტიშვილმა, თბილისი, 1940.

ფშ. შან. – ა. შანიძე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. I, ქართული კილოები მთაში, თბილისი, 1984.

ქართლ. ლექსიკ. – ქართლური დიალექტის ლექსიკონი (მასალები), შემდგენლები: თ. ბეროზაშვილი, მ. მესხიშვილი, ლ. ნოზაძე, თბილისი, 1981.

ქეგლი – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-VIII, არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, თბილისი, 1950-1964.

ქიზ. მენტ. – სტ. მენტეშაშვილი, ქიზიყური ლექსიკონი, თბილისი, 1943.

შენგელია, 1981 – მ. შენგელია, ძიებანი ქართული მედიცინის ისტორიიდან, თბილისი.

ნ. ჩუბინაშვილი – ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი რუსული თარგმანითურთ, ალ. ლლონტის რედაქციითა და გამოკვლევით, თბილისი, 1961.

დ. ჩუბინაშვილი – დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, სასტამბოდ მოამზადა და წინასიტყვაობა დაურთო ა. შანიძემ, თბილისი, 1984.

ხევს. ჭინჭ. – ალ. ჭინჭარაული, ხევსურული ლექსიკონი, თბილისი, 2005.

ხელნაწ. A = 1103 169r – ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი, 1995.

ჯავახ. ბერ. – გრ. ბერიძე, ჯავახური დიალექტის სალექსიკონო მასალა თბილისი, 1981.

Nineli Chokhonelidze

On History of Some Old, Adopted Medical Terms

Summary

In the old Georgian literary works of IX-XII centuries we can find a number of medical terms with oriental-origin that have changed phonetically and semantically through the time. Some of them have been preserved by means of word formation and some of them are parts of idioms.

We would like to name some of such terms according to the modern literary language and its dialects:

damayi – „**iadigar daudši**“ was confirmed as an anatomical term. **damayi** (arch. Tur. **damay**) - a palate. **damay** (GLED¹) – a swollen hard palate of a horse; **tamayi, tabayi, ; tabaxi, tabaxta** (dial.).

dubeli/a (old. Geo.) – a fever; **durbeli** (GLED, dial.) – tuberculosis of a gland. We think that this word is related to the Persian one “**dom(m)āl**“ meaning “blain” with its origin.

vasvasa (arch. **vasvasa**) – „**çtoma**“. **vasvasai** (GLED., dial.) - to shake.

ilausi, iluzi (old) – an enteric basketry. **ialo** (GLED); **ila** (dial.) – a defect.

iaragani (arch. ერაცან) – an icterus. **varaqni** (GLED); **aragani, eragani, varaqi** (dial.).

sili (arch. **sil**) – tuberculosis of lungs. **Siliani, sili-sili** (dial.).

pilenži (Arab. **palaž** –paralysis); **pilenži** (GLED); **piležiani, pilinžiani** (dial.).

kolinži, qolinži (Old medical works) – colitis; **qolinži, kolinži** (GLED); **kolinži** (dial.).

širimi/širemi – calculus; **širimi** (dial.) – limestone; **širi** (Megrelian) – sludge, calculus.

xunagi – a swollen palate; **xunagi** (GLED); **xunaki, xunaqi, xurnake, xuxunaki** (dial.).

¹ GLED (Georgian Language Explanatory Dictionary)